

УДК 314:311

Онопрієнко І.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Сумський національний аграрний університет

СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

STATISTICAL ASPECT OF THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено проблеми демографічної ситуації в Україні. Проаналізовано динаміку основних демографічних показників населення, смертності, народжуваності, природний рух. Визначено сальдо міграції. Проведено аналіз складу населення, його зайнятості та рівня безробіття. Запропоновано шляхи подолання негативних демографічних тенденцій.

Ключові слова: демографічна ситуація, населення, смертність, народжуваність, зайнятість, безробіття.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы проблемы демографической ситуации в Украине. Проанализированы динамика основных демографических показателей населения, смертности, рождаемости, естественное движение. Определено сальдо миграции. Проведен анализ состава населения, его занятости и уровня безработицы. Предложены пути преодоления негативных демографических тенденций.

Ключевые слова: демографическая ситуация, население, смертность, рождаемость, занятость, безработица.

ANNOTATION

The article researches the problems of demographic situation in Ukraine. The dynamics of the main demographic indicators of population, mortality, fertility, natural movement are analyzed. The migration balance is defined. The structure of population, its employment and unemployment are investigated. The ways of overcoming the negative demographic trends are suggested.

Keywords: demographics, population, mortality, fertility, employment, unemployment.

Постановка проблеми. Проведена в країні економічна реформа призвела до істотного скорочення обсягів виробництва продукції, зменшення кількості робочих місць та виникнення потреби в робочій силі. Проте забезпечення підприємств і організацій необхідними трудовими ресурсами та їх раціональне використання є важливими умовами інтенсифікації та збільшення виробництва продукції.

Демографічний чинник є одним з визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування. Демографічна ситуація – це прояв особливостей відтворення населення за основними його процесами в конкретному часі і місці. У сучасній Україні демографічна ситуація відрізняється великою гостротою і напруженістю. Вона визначається структурою населення і характером його руху, видами, типами і режимом відтворення, рівнем народжуваності і смертності, кількістю шлюбів та розлучень. В основі всіх цих процесів лежить соціально-економічна ситуація в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Протягом останніх років проблеми тенденції розвитку демографічної ситуації розглядалися зарубіжними і вітчизняними вченими. Зокрема, такі відомі українські вчені, як В.П. Горьовий, К.І. Якуба, Е.М. Лібанова, С.І. Пирожков, Н.С. Власенко, Г.В. Герасименко, Л.Н. Стельмах, у своїх працях розкривають сутність і складові демографічної ситуації саме в умовах України. В їхніх працях наведено загальну характеристику демографічної ситуації в країні, проаналізовано зміни у складі населення, визначено основні чинники демографічних зрушень, описано їхні моделі, а також висвітлено взаємозв'язки.

Мета статті полягає у розгляді сучасних тенденцій розвитку демографічної ситуації в Україні; пропозиції вирішення окремих проблемних питань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною продуктивною силою суспільства є людський ресурс. Тому процвітає те суспільство, яке створило умови для кращого використання, відтворення і збагачення цього ресурсу.

Вихідною базою для визначення кількісних характеристик трудових ресурсів України є фактична чисельність населення. Чисельність визначається на основі перепису населення, а в проміжках шляхом розрахунків чисельності та складу населення за даними перепису і реєстрації народження, смерті, прибуття, вибуття.

Специфіка демографічних процесів (зменшення народжуваності, зростання смертності, деформація статевовікової структури населення тощо) призвела до того, що загальна чисельність найбільш продуктивної групи населення віком від 20 до 40 років постійно скорочується. І це не епізодичне явище, а, на жаль, сталий процес.

Особливо несприятливим фактором, який негативно впливає на загальну демографічну ситуацію в Україні, є висока смертність населення, її показник у 2016 році досяг 12,7 осіб на тисячу населення. Особливо прикро те, що найвища смертність спостерігається серед чоловіків у молодому працездатному віці (20–30 років). Смертність чоловіків саме цього віку утричі перевищує смертність жінок того ж віку.

Що ж стосується окремо міста і села, то тут спостерігається різниця. Для населення, що проживає в місті, від'ємний показник приросту населення вперше зареєстрований у 1992 році,

сільське населення цей критичний бар'єр пододало на 10 років раніше. Причиною були соціально-економічні умови, перш за все незадовільний стан медичного обслуговування й міграція молоді в міста. А також екологічна криза, яку ближчі до природи сільські мешканці відчули на собі першими [1].

Населення України станом на 1 січня 2016 року, згідно зі статистичними даними, складає 42 760 500 осіб (без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя). Для надання більшої характеристики розглянемо основні демографічні показники населення з 2011 року по 2016 рік в табл. 1 [8].

Розрахунки показали, що кількість народжених у 2016 році порівняно з 2011 роком зменшилась на 27,3%. Причиною цього стали кризові ситуації в Україні. Кількість померлих має тенденцію до зниження на 34 822 особи, а природний рух населення зріс на 1,4%. При цьому сальдо міграції у 2016 році порівняно з 2011 роком зменшилось на 55,4%, що пояснюється збільшенням безробітних та скороченням робочої сили на підприємствах, а також погіршенням соціально-економічної ситуації.

Основними причинами зниження народжуваності в Україні вважають:

- катастрофічне зниження життєвого рівня більшості населення внаслідок соціально-економічної кризи;
- невирішеність екологічних проблем, загострених наслідками Чорнобильської катастрофи;
- соціально-психологічний дискомфорт, невпевненість у зміні найближчим часом ситуації на краще.

Крім зниження народжуваності та відтворення населення, демографічну ситуацію в Україні погіршує підвищення рівня смертності. Це один з важливих показників, що характеризує добробут

людей, умови їхньої праці та побуту, досягнення медицини і всієї системи охорони здоров'я.

Найбільш загальними причинами скрутної демографічної ситуації в Україні слід вважати зубожіння та низький матеріальний рівень життя певної частини населення, соціальну нестабільність та невпевненість у завтрашньому дні, падіння рівня профілактичної санітарно-гігієнічної роботи серед населення, значне розповсюдження серед населення (особливо серед молоді) зловживань алкоголю та тютюнопаління, поширення наркоманії та хвороби на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) серед молоді, екологічні негаразди, неякісне харчування, високий рівень загального напруження організму людей на підставі соціально-економічних стресів тощо.

Аналіз демографічної ситуації в Україні виявив суперечливі і несприятливі тенденції, які склалися в період переходу до ринкових відносин, а також причини і чинники, що обумовлюють зниження народжуваності і підвищення смертності.

Для аналізу демографічної ситуації доцільно дослідити структуру населення за статтю та віком (табл. 2) [7;8].

Чисельність наявного населення України у 2016 році порівняно з 2011 роком зменшилась на 7,4%. Це є причиною зменшення міського населення на 6,7%, та зниження сільської кількості осіб на 9%. В Україні більшою мірою за досліджуваний період переважає жіноча половина постійного населення. Можна спостерігати, що чисельність чоловічого і жіночого населення за досліджуваний період скоротилась на 1,6 млн. осіб, причинами цього може бути як смертність, так і економічна криза, а також інші впливові фактори [2].

Для економіки велике значення має чисельність економічно активного населення, тобто робочої сили, як фактора, який утворює ринок праці.

Таблиця 1

Динаміка основних демографічних показників населення України, осіб

Показники	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення 2016 року від 2011 року	
							+, -	%
Кількість народжених	502 595	520 705	503 657	465 882	378 226	365 485	-37 110	72,7
Кількість померлих	664 588	663 139	662 368	632 296	544 015	529 766	-34 822	79,7
Природний рух населення	-61 993	-42 434	-58 711	-66 414	-65 789	-64 280	-3 796	101,4
Сальдо міграції	17 096	61 884	31 913	22 592	11 096	7 618	-9 478	44,6

Таблиця 2

Динаміка складу наявного населення в Україні

Показники	Роки						Відхилення 2016 року від 2011 року	
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	+, -	%
Наявне населення, всього, млн. осіб	45,7	45,6	45,5	45,4	42,9	42,6	-3,4	92,6
в тому числі міське	31,4	31,3	31,3	31,2	31,3	29,4	-2,1	93,3
сільське	14,3	14,3	14,2	14,2	11,6	13,2	-1,3	91,0
чоловіки	21,1	21,0	21,0	21,0	20,9	19,5	-1,6	92,4
жінки	24,6	24,6	24,5	24,4	22,0	23,1	-1,6	93,5

Таблиця 3

Динаміка чисельності населення України (млн. осіб)

Показники	Роки						Відхилення 2016 року від 2011 року	
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	+; -	%
Чисельність населення	45,7	45,6	45,5	45,5	45,9	42,6	-3,1	93,1
Чисельність населення працездатного віку	20,2	20,2	20,3	20,4	19,0	17,4	-2,8	86,0
Економічно активне населення	22,0	22,0	22,0	21,9	19,9	18,3	-3,7	83,1
Зайняті в економіці	20,2	20,3	20,3	20,4	18,0	16,6	-3,6	81,9

Працездатні громадяни працездатного віку, які працюють в галузях економіки країни, громадяни молодше і старше працездатного віку (підлітки та пенсіонери) формують трудові ресурси. До них належить частина населення, яка має необхідний фізичний розвиток, володіє знаннями і досвідом роботи в народному господарстві. До трудових ресурсів належать працездатні чоловіки та жінки від 16 до 60 років а також підлітки та особи пенсійного віку.

Основним показником використання трудових ресурсів країни є рівень і динаміка їх зайнятості в національній економіці. Проте за період 2011–2016 років на фоні зменшення населення спостерігається також зменшення населення у працездатному віці на 14%, економічно активного населення на 16,8%, чисельності зайнятих в економіці України на 18% (табл. 3) [7; 8].

Розрахунки показали, що доля населення працездатного віку в загальній чисельності населення за період з 2011–2016 років зменшилась на 3,6 млн. осіб. Це пов'язано зі зниженням народжуваності в країні та погіршенням долі дітей і підлітків. Економічно активне населення в цей період скоротилось на 3,7 млн. осіб, що пояснюється підвищенням показника безробіття. При цьому коефіцієнт зайнятості робочої сили в досліджуваній період зменшився на 3,66 млн. осіб.

Розрахунки коефіцієнта економічно-активного населення України показали, що він у 2016 році порівняно з 2011 роком зменшився на 4,96%. Це пояснюється тим, що кількість економічно-активного населення за цей період мало тенденцію до зниження на 16,9%, при цьому чисельність населення зменшилась на 7,4%.

За нинішньої економічної ситуації в Україні рівень ефективності використання трудового потенціалу зменшився, що виявилось у збільшенні чисельності незайнятих. Значно зросли приховане безробіття, кількість відпусток з дозволу адміністрації. Працевлаштування робочої сили стримується вкрай обмеженою потребою галузей господарства у працівниках. Основними споживачами робочої сили є підприємства сфери обслуговування, промисловості, сільсько-го господарства, будівництва.

Сучасний рівень ефективності використання робочої сили важко визначити з повною достовірністю, оскільки є розбіжності в розрахунках існування прихованого безробіття та нерегламентованої зайнятості. Проте причини низької ефективності використання трудових ресурсів

можна виявити. Вони досить різноманітні й багаторівневі, галузеві, територіальні тощо.

Однією з найважливіших економічних проблем сьогодення є безробіття українців. Безробіття не може бути доцільним ні в економічному, ні в соціальному планах, оскільки його зростання створює цілий комплекс проблем: скорочується купівельна спроможність населення, бюджет втрачає платників податків, підприємство – персонал. Зростають ризик соціального напруження, додаткові витрати на підтримку безробітних.

Зайняте населення розподіляється на зайнятих за видами економічної діяльності, професійними групами, а також існують такі класифікації: за видом праці (фізична і розумова); за режимами праці (повна й неповна зайнятість відносно індивідуального використання робочого часу); щодо соціального статусу в зайнятості (наймані працівники та роботодавці, робітники, службовці, інженерно-технічні працівники); за рівнем кваліфікації.

За період з 2013 року до 2016 року можна побачити зростання кількості безробітних, що пояснюється збільшенням скрутного становища в економіці України і зменшенням кількості робочих місць. Отже, українці масово виїжджають на заробітки в інші країни.

За січень 2016 року кількість офіційно зареєстрованих безробітних в Україні збільшилася на 17,8 тисяч осіб – до 508,6 тисяч.

На ринку праці роботодавці пропонують 31,3 тисячу вакансій, тобто на одне місце претендують 16 осіб. За січень працевлаштували лише 19,4 тисяч офіційно зареєстрованих безробітних (3,5%). Такі дані наводить Державна служба статистики [6; 8].

Загалом рівень безробіття в Україні становить близько 9% (враховані офіційно зареєстровані та незареєстровані безробітні). Жінок серед безробітних у 1,2 рази більше, ніж чоловіків (279,1 тис. осіб проти 229,5 тис. осіб).

Складніше роботу знайти міським жителям – рівень безробіття у 1,3 рази більше, ніж у сільській місцевості (287,8 тис. проти 220,8 тис.). Загалом через служби зайнятості 2016 року працевлаштували 445,6 тисяч безробітних, 15,4 тисяч скористалися державною програмою, отримали одноразову допомогу із безробіття та відкрили власні справи [6].

Кожен другий колишній безробітний відкрив бізнес у сферах торгівлі та ремонту автотранспортних засобів, кожен десятий – у про-

фесійній, науковій та технічній діяльності, стільки ж – у сільському, лісовому та рибному господарствах.

Поряд з безробіттям доцільно дослідити структуру зайнятості населення за видами економічної діяльності (рис. 1).

Розрахунки показали, що найбільшу питому вагу (31,92%) серед видів економічної діяльності, на яких зайнята робоча сила, є сільське господарство. Друге місце посідає промисловість, на яку припадає 26,35% зайнятого населення, і третє місце належить торгівлі. Тобто можна зробити висновок, що працездатне населення України здебільшого зайняте в сільському господарстві та промисловості.

Дослідження структури безробіття за регіонами України показало, що на кінець 2016 року найвищий показник рівня безробіття населення спостерігався у Кіровоградській області (37%), а найнижчий – у Луганській (0,7%) (рис. 2).

В регіонах України тенденція збільшення попиту на трудові ресурси не співпадає з тенденцією збільшення рівня безробіття населення, тобто має місце неузгодженість попиту і пропозиції на ринку праці, в результаті чого безробітні не можуть знайти нове місце роботи. Тому протягом наступних років спостерігатиметься тенденція збільшення рівня безробіття. У таких умовах політика держави на ринку праці має бути спрямована на скорочення рівня безробіття, що значно покращить ситуацію зайнятості на національному ринку праці.

Таким чином, трудові ресурси України виконують важливу роль у функціонуванні держави, що пояснюється зайнятістю робочої сили у виробництві та інших видах діяльності.

У сучасних умовах важливу роль в ефективному використанні трудового потенціалу відіграє економічна та соціальна політика держави. Її вплив на макро- і мікрорівні на ефек-

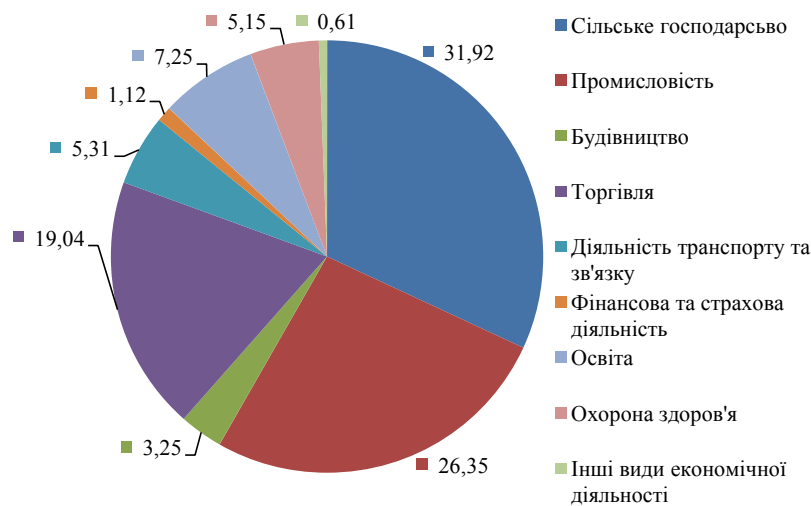

Рис. 1. Структура зайнятості населення за видами діяльності

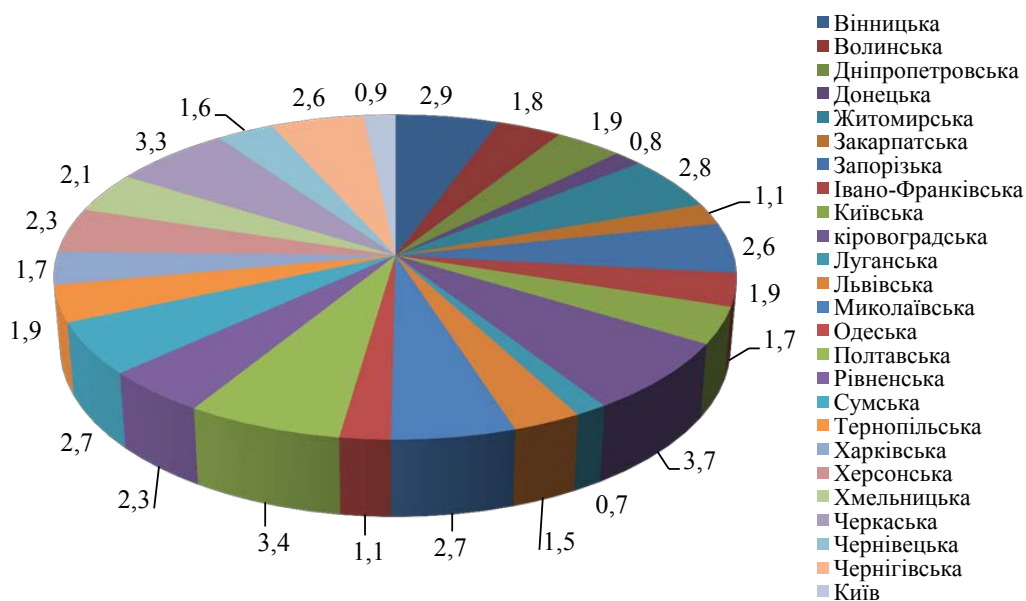

Рис. 2. Структура кількості зареєстрованих безробітних у % до працездатного населення у 2016 році

тивність суспільного виробництва здійснюється через практичну діяльність урядових установ і державних структур; різноманітні види законодавства; фінансові заходи та стимули (податки, тарифи, фінансова підтримка великих науково-технічних і виробничих проектів, фінансування соціальних програм, регулювання відсоткових ставок для кредитів); запровадження та контролювання економічних правил і нормативів (регулювання доходів і оплати праці, контроль за цінами, ліцензування зовнішньоекономічної діяльності); створення ринкової, виробничої та соціальної інфраструктури тощо [5].

Висновки. Отже, майбутнє демографічного розвитку України та її регіонів залежить від репродуктивної поведінки молоді, у зв'язку з чим вимагається реалізація молодіжної демографічної програми, яка включатиме:

- врахування інтересів і потреб молодих громадян на основі залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні та реалізації програм і політики, які стосуються молоді й усього суспільства;

- забезпечення захисту їхніх прав і законних інтересів в економічній та соціальній сферах, які сприятимуть розвитку творчого репродуктивного потенціалу;

- стимулювання зайнятості серед молоді;

- охорону репродуктивного та сексуального здоров'я підлітків і молоді;

- проведення статевого виховання й реалізацію політики щодо зниження підліткової вагітності та народжуваності, а згодом і запобігання підліткової вагітності та народжуваності.

Необхідно активізувати роботу з поліпшення стану здоров'я, зниження смертності та підвищення тривалості життя населення шляхом усунення перешкод у масовій доступності населення до засобів збереження й поліпшення здоров'я (відновлення фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАП) дільничних лікарень у сільській місцевості); створення умов праці, які забезпечуватимуть творчий розвиток працівника, його фізичне і психічне здоров'я; формування у населення активної та свідомої поведінки самозбереження; створення безпечного для життя і здоров'я навколишнього середовища; подальшого розвитку ефективної системи охорони здоров'я.

Також важливим, на наш погляд, є прийняття програми подолання негативних наслідків старіння населення на основі забезпечення економічних передумов гідного життя в пенсійно-

му віці; створення умов для реалізації творчого й трудового потенціалів похилих людей; сприяння розвитку в суспільстві взаємодії поколінь і зміцненню взаєморозуміння між представниками різних вікових груп.

Програма регулювання міграційних процесів повинна орієнтуватися на сприяння поверненню етнічних українців і колишніх громадян України; забезпеченні повернення зовнішніх трудових мігрантів; забезпеченні соціального захисту громадян України, які працюють за кордоном; запобіганні нелегальної трудової міграції населення за межі країни; недопущенні нелегальної транзитної міграції; вирівнюванні вікової еластичності зовнішніх міграційних процесів.

Подолання негативних демографічних тенденцій – складний і тривалий процес. Його мета полягає у поліпшенні якості життя населення, збереженні та відтворенні його життєвого й трудового потенціалу. Важливим аспектом є пристосування демографічної політики до формуючого ринкового механізму. У науковому плані в цьому контексті важливо здійснити соціологічний моніторинг регіональних демографічних проблем, враховуючи необхідність постійного розширення поля дослідження – фактору глобалізації соціально-економічних процесів, етноконфесійних особливостей, взаємозв'язку регіональних і національних демографічних проблем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Діденко Я.В. Формування ефективної державної політики зайнятості в Україні / Я.В. Діденко // Україна: аспекти праці. – 2012. – № 2. – С. 3–7.
2. Жінки і чоловіки в Україні: стат. зб. – К.: Держ. служба статистики України, 2011. – 117 с.
3. Заюков І.В. Компоненти сучасної демографічної кризи в Україні та їх вплив на трудовий потенціал / І.В. Заюков // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 4. – С. 41–46.
4. Мельник С.І. Демографічна ситуація в Україні: стан, головні проблеми та способи їх вирішення / С.І. Мельник // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 4. – С. 22–26.
5. Пирожков С.І. Демографічний розвиток України: сучасне та майбутнє / С.І. Пирожков // Вісник Національної академії наук України. – 2015. – № 1. – С. 59–64.
6. Население Украины (1990–2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/people/>
7. Населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
8. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.